

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1990

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1992

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1990

VILNIUS

1992

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1990

7

VILNIUS

1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1990 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1992

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Eugenijus JOVAISA, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara BAIKASAITĖ, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

EUGENIJUS GRUNSKIS

DĖL VIENOS LTSR VALSTYBĖS KONTROLĖS REVIZIJOS 1941 METAIS

Devintojo dešimtmečio pabaigoje (1989 m.) Lietuvos visuomenė sužinojo apie Palangos, Plungės, Alytaus miestų Liaudies deputatų tarybų vykdomųjų komitetų vadovų piktnaudžiavimą valdžia, valstybinių lėšų švaistymą ar pasisavinimą. Tai nebuvo unikalūs ar nauji reiškiniai. Daugiau ar mažiau jie būdingi visam „socializmo kūrimo“ laikotarpiui. Jų ištakos siekia penktojo dešimtmečio pradžią, kai Lietuvai ant tankų ir raudonžvaigždžių lėktuvų sparnų buvo „atnešta“ proletariato diktatūra ir tarybų valdžia.

Lietuvos TSR Konstitucijos, kurią priėmė (1940.VIII.25) vadinamojo Liaudies Seimo nepaprastoji sesija, 3 straipsnis skelbė: „Visa valdžia Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje priklauso miesto ir kaimo darbo žmonėms Darbo žmonių atstovų tarybų asmenyje“¹. Tarybinis pagrindinis įstatymas nustatė, kad apskričių, miestų, valsčių, miestelių ir apylinkių darbo žmonių atstovų Tarybas renka tos vietovės darbo žmonės dvejiems metams. Formaliai (stalinizmo laikams tai būdinga) vietos valstybinės valdžios organams buvo suteiktos plačios teisės ir įgaliojimai. Pirmosios LTSR Konstitucijos 54 straipsnis deklaravo, jog Tarybos vadovauja kultūrinei-politinei ir ūkinei statybai savo teritorijoje, nustato vietinį biudžetą, vadovauja joms priklausančių valdymo organų veiklai ir kt.² Vietinėms Taryboms leista pačioms rinktis vykdomuosius ir tvarkomuosius organus — vykdomuosius komitetus.

Tačiau gyvenime nebuvo laikomasi Konstitucijos postulatų. 1940—1941 m. rinkimų į vietos valdžios organus nebuvo. Vietoj jų 1940 m. lapkričio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką „Dėl sudarymo vietinių valstybinės valdžios organų LTSR apskrityse, miestuose, valsčiuose, miesteliuose ir apylinkėse“³. Jis panaikino iki tol veikusį vietos savivaldybės įstatymą ir nurodė, kol bus išrinktos vietinės Darbo žmonių deputatų tarybos, miestuose ir kitose vietovėse sudaryti vykdomuosius komitetus. Jų sudėtis buvo griežtai reglamentuota. Didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio) ir apskrities centrų vykdomąjį komitetą turėjo sudaryti pirmininkas, jo pavaduotojas, sekretorius ir nuo 2 iki 6 narių. Vykdomųjų komitetų asmeninę sudėtį parinkdavo Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba (LKT).

1940 m. lapkričio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas J. Paleckis (1899—1980) „pagal Liaudies Komisarų Tarybos pristatymą“ patvirtino Juozą Vitą Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininku⁴. Po dviejų dienų (1940.XI.14) LKP(b) Vilniaus m. komiteto pirmasis sekretorius P. Baltruška (1894—1984) iš Kauno (tuo metu ten dirbo LTSR vyriausybė ir LKP(b) CK vadovybė) gavo tokią telegramą:

„Pranešu miesto vykdomojo komiteto sąstatą: pirmininkas Vitas Juozas, nariai: Ivanas Garinas, Jonas Drūtas, Povilas Baltruška, Bykovas Davidas. Praneškite, kad tuoj perimtų pareigas. Gedvilas“⁵. Tą pačią dieną įvykusiame pirmajame miesto vykdomojo komiteto posėdyje teliko išspręsti formalumą — pasiskirstyti pareigomis. J. Vito vaduotoju tapo I. Garinas, vykdomojo komiteto sekretoriais — J. Drūtas, o nariais — P. Baltruška ir D. Bykovas.

Kas gi buvo pirmasis tarybinis Vilniaus „burmistras“? Juozas Vitas (tikroji pavardė Jonas Valūnas) (1899—1943) kilęs iš Alytaus aps. Simno vls. Varanausko k. valstiečių šeimos. Rusijos kariuomenėje dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare. 1918 m. tapo Raudonosios armijos kariu ir kovėsi įvairiuose Rusijos pilietinio karo frontuose. 1918—1919 m. dalyvavo kovose už tarybų valdžią Lietuvoje. 1919 m. įstojo į Rusijos KP(b). 1921—1940 m. gyveno ir dirbo Tarybų Sąjungoje. Maskvoje baigė Vakarų tautinių mažumų komunistinį universitetą. (1925) ir Elektros mašinų gamybos institutą (1932). Dirbo ūkinį darbą inžinieriumi įvairiuose RTFSR miestuose, o 1935—1940 m. buvo Leningrado energetikos mokyklos direktoriumi. 1940 m. įjungtą į TSRS Lietuvą buvo siekiama kuo greičiau sutarybinti. Tada J. Vitas, kaip ir tūkstančiai kitų partinių, tarybinių ir ūkinių darbuotojų, buvo pasiūstas dirbti į Lietuvą.

Akademinėje Vilniaus miesto istorijoje⁶ apie J. Vito, kaip Vilniaus m. vykdomojo komiteto vadovo, darbą 1940—1941 m. nepasakyta nė žodžio. Tačiau respublikos periodinėje ir memuarinėje literatūroje apie jį paskelbta nemaža straipsnių ir atsiminimų⁷. J. Vito gyvenimas ir veikla trumpai nušviesti partizaninio judėjimo dalyvio vilniečio Genadijaus Nekrasovo knygelėje „Akistatos nebūs“ (1980, rusų k.)⁸. Tačiau šių leidinių praktiškai visas dėmesys skiriamas J. Vito kovoms Raudonojoje armijoje bei antifašistinei veiklai hitlerinės okupacijos metais Lietuvoje.

J. Vitas, iki tol TSRS dirbęs ūkinį arba nereikšmingą administracinį darbą, Lietuvoje iš karto buvo iškeltas į aukštą vadovaujantį postą didžiausiame respublikos mieste. Jo žinioje dirbo (1941.IV.1 duomenimis) 205 vykdomojo komiteto darbuotojai⁹. Galbūt dėl partitines stokos ar dėl per didelio pasitikėjimo savimi (tada buvo populiarus šūkis: „Nėra tokių tvirtovių, kurių negalėtų paimti bolševikai“) pradėjęs vadovauti vykdomajam komitetui J. Vitas nepaisė griežtos finansinės drausmės. Todėl greitai kilo susidūrimų su LTSR valstybės kontrolės liaudies komisariato (VKLK) kontrolieriais.

Jų pradžia buvo susijusi su dideliu trūkumu butų persikeliančiams iš Kauno į Vilnių vyriausybinių įstaigų darbuotojams. Dar

1940 m. rugpjūčio 25 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija nutarė „pavesti Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybai artimiausiu laiku pradėti darbus Lietuvos TSR vyriausybei ir valdžios įstaigoms perkelti į respublikos sostinę, Vilniaus miestą, atliekant juos taip, kad perkėlimas būtų užbaigtas 1941 m. gegužės 1 dieną“¹⁰. Naujųjų 1941 m. išvakarėse (1940.XII.31) LTSR LKT sudarė penkių narių vyriausybę komisiją, vadovaujamą LKP(b) CK žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo P. Nikitino, kuriai buvo pavesta „imtis visų reikalingų priemonių“, susijusių su vyriausybės organų perkėlimu į Vilnių. Į komisiją įtrauktas ir J. Vitas. Siekiant vyriausybines įstaigas aprūpinti patalpomis, komisijai buvo suteikta teisė panaudoti visą miesto namų ir butų fondą¹¹.

Laiapsniškai (nuo 1940 m. spalio mėn.) į Vilnių pradėjo keltis vyriausybines žinybas ir jų darbuotojai. Joms įsikurti reikėjo nemaža administracinių pastatų, gyvenamųjų namų ir butų. Dėl istorinių sąlygų Vilnius, buvęs generalgubernatorijos (caro laikais) ir vaivadijos (lenkų okupacijos metais) centras, liko antraeilium didžiųjų valstybių periferijos miestu. Jis nebuvo plečiamas ir tvarkomas kaip sostinė. Todėl mieste pradėjo trūkti patalpų ir butų¹². Jų trūkumą dar labiau komplikavo kai kurių miesto valdžios (butų skyriaus) pareigūnų aplaidumas. Juos anonimiškai kritikavo ir to meto tarybinė spauda¹³. Paašikėjo, kad Vilniuje jau keli mėnesiai labai daug butų yra miesto valdžios sekvestruota, t. y. juose uždrausta apsigyventi žmonėms. Užėjus šalčiams, sprogo negyvenamų butų vandentiekio vamzdžiai ir radiatoriai. O privačių butų nuoma smarkiai pabrango. VKLK, ištyręs miesto vykdomojo komiteto butų skyriaus veiklą, pašalino iš pareigų butų skyriaus viršininką Maušą Broidą ir sekvestro dalies vedėją Abraomą Berzaką. Tačiau vykdomojo komiteto vadovai stoji jų ginti. Priimtame nutarime (1941.I.29) teigė, kad „pašalinti darbuotojai sąžiningai atliko jiems pavestas pareigas“, o valstybės kontrolės nutarimas „padarytas dėl neobjektyvaus butų skyriaus veiklos tyrimo ir nesusitarus su vykdomuoju komitetu“¹⁴. VKLK nutarimą buvo nuspręsta apskusti prokuratūrai ir prašoma jį panaikinti, o asmenis, „nusikaltusius viešu neteisingu drg. drg. M. Broido ir A. Berzako šmeižimu“, patraukti atsakomybėn. Prokuratūros reakcija į šį skundą nežinoma, tačiau netrukus abu darbuotojai pakeitė savo pareigas: M. Broidas buvo paskirtas vykdomojo komiteto juriskonsultu, o A. Berzakas — bendrojo skyriaus vedėju.

Tačiau VKLK kontrolieriai nepaliko ramybės miesto vadovų. 1940—1941 m. LTSR VKLK vadovavo Liudas Adomauskas (1880—1941), nuėjęs sudėtingą gyvenimo kelią. Kilęs iš stambių ūkininkų šeimos (Kretingos aps. Platelių vls. Notėnų k.), 1903 baigė Kauno kunigų seminariją. Ilgai kunigavo, tačiau, įsitraukęs į antivalstybinę veiklą, 1921 m. metė kunigystę ir pradėjo bendradarbiauti su komunistais. Nepriklausomoje Lietuvoje iškalėjo 8 metus. LKP(b) vadovybė parodė jam didelį pasitikėjimą, rekomenduodama Lietuvos liaudies seimo prezidiumo pirmininku (1940.VII.21—VIII.25).

Lietuvai tapus tarybine, L. Adomauskas buvo paskirtas (1940)

LTSR valstybės kontrolės liaudies komisaru, o 1941 m. priimtas ir į VKP(b) eiles. Jis, kaip ir J. Vitas, buvo LKP(b) V suvažiavimo (1941 m.) delegatas.

VKLK buvo pavesta „vykdyti griežtą valstybės lėšų ir materialinių vertybių, esančių valstybinių, kooperatinių ir kitų organizacijų, įstaigų ir įmonių žinioje, apskaitos ir išlaidų kontrolę“¹⁵. Buvęs kunigas labai uoliai ėmėsi naujo darbo. Tiesioginis jo viršininkas buvo „Stalino mokinys“ ir patikėtinis, TSRS valstybės kontrolės liaudies komisaras Levas Mechlis (1884—1953), kuris savo įsaky muose ir potvarkiuose griežtai reikalavo stebėti ir kontroliuoti įstai gų bei organizacijų daromus finansinius piktnaudžiavimus (į ne ūkiškumą ir žioplumą žiūrėjo atlaidžiau). L. Mechlis žinomas kaip fanatikas ir žiaurus žmogus. Karo metais, būdamas TSRS gynybos liaudies komisaro J. Stalino pavaduotoju ir įvairių frontų karinės tarybos nariu, jis negailestingai susidorodavo su tarybiniais gene rolais, jeigu tik karo laimė nusigrėždavo nuo jų ir vokiečiai pralauž davo frontą. Kartą, kai J. Stalinas paniekimamai atsiliepė apie žy dus, bičiulis pasiteiravo, ar tai L. Mechlio nepiktina, juk ir jis pats žydas. „Ne,— atkirto L. Mechlis,— aš ne žydas, aš — komunistas“¹⁶.

Stengdamasis uoliai vykdyti gaunamus nurodymus, L. Adomauskas 1941 m. kovo mėn. pavedė VKLK juriskonsulto pareigas einan čiam Broniui Vaitiekūnui padaryti reviziją „Žoržo“ viešbutyje (Vilnius, Gedimino gatvė, Nr. 20, dabar — „Vilniaus“ viešbutis ir Vilniaus m. vykdomojo komiteto komunalinio ūkio skyriuje. Kruopščiai ir net priekabiai viską patikrinęs, revizorius nustatė, kad miesto vykdo mojo komiteto pirmininkas J. Vitas, gyvenęs (1940.XI.27—1941.I.25) „Žoržo“ viešbutyje, nemokėjo už jį ir už suteiktus patarnavimus. Be to, persikeldamas į savo butą (Gedimino gatvė, Nr. 16a-3), pir mininkas pasiėmė daug baldų (lova, sofa, staliukų, fotelių, kėdžių), patalynės ir kitų daiktų (iš viso 15 pavadinimų)¹⁷. Negana to, J. Vi to įsakymu įvairiems asmenims (savo pavaduotojui I. Garinui, Vil niaus aps. kariniam komisarui kpt. A. Kalinovskiui, kažkokiems Archininui, Laričevui ir kt.) nemokamai buvo išdalyti baldai ir kitas inventorius, paimti iš nacionalizuoto „Lietuvaitės“ viešbučio¹⁸ (Ba zilionų gatvė, Nr. 4) ir iš pabėgusių į užsienį asmenų namų. Į šiuos neteisėtus veiksmus Vilniaus m. vadovų dėmesį atkreipė ir LTSR komunalinio ūkio liaudies komisaras Valerijonas Knyva (1909—1941). Rašte (1941.II.20) miesto vykdomajam komitetui jis pažymėjo: „Toks turto paskirstymas neleistinas. Turtas turi būti paskirstytas tik viešbučiams, bet ne naudojamas kitiems tikslams ar atiduodamas privatiems asmenims“¹⁹.

Gavęs revizijos aktą, L. Adomauskas paskelbė (1941.IV.7) įsaky mą (rusų k.) Nr. 185²⁰, kurį kartu su liaudies komisaru pasirašė ir jo pavaduotojai Zigmas Tverkus ir O. Voinikas.

Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaro
įsakymas Nr. 185
1941 metų balandžio 7 d.
Vilnius

Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisariato atliktu patikrinimu nustatyta:

Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Juozas Vitas kartu su kitais asmenimis nuolatos lankėsi restoranuose, kur užsiskydavo užkandžių ir svaigiųjų gėrimų už dideles sumas. Pinigų restoranams nesumokėdavo, o ant pateikiamų sąskaitų J. Vitas užrašydavo rezoliucijas, kad šias sąskaitas iš savo lėšų apmokės Vilniaus miesto vykdomasis komitetas. Šios sąskaitos iki šiol tebėra neapmokėtos, ir kaip neteisėtų buhalterija negali jų apmokėti.

Iš viso nuo 1940 metų gruodžio 7 d. iki 1941 metų kovo 31 d. tokių neteisėtai pateiktų buhalterijai apmokėti sąskaitų yra 7269,90 rb sumai. Taigi Vitas ne tik pats nemokamai maitinosi restoranuose, bet ir vaišino kitus asmenis ir, neteisėtai naudodamasis tarnybine padėtimi, ant visų tokios rūšies sąskaitų užrašydavo, kad sąskaitas apmokės miesto vykdomasis komitetas iš savo lėšų.

Be to, nustatyta, kad Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininkas J. Vitas nuo 1940 m. lapkričio 27 d. iki 1941 m. sausio 25 d. gyvenęs „Žoržo“ viešbutyje, iki šiol neapmokėjo keturių sąskaitų 1038 rb sumai už gyvenimą viešbutyje, baltinių skalbimą ir už kitas paslaugas. Keldamasis į paskirtą jam butą, be šio viešbučio administracijos žinios išsivežė pagalvę, vatinę antklodę, paklodžių, užvalkalų ir kt. patalynės. Taip pat jo nurodymu į jo butą nuvežta įvairių baldų: iš „Lietuvaitės“ viešbučio — sietynų, krėslų ir kt., o iš pabėgusios buržuazijos turto jam buvo nuvežtas „F. Milbax“ firmos pianinas.

Remdamasis tikrinimo nustatytais faktais, Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininką Juozą Vitą už neteisėtą naudojimąsi tarnybine padėtimi — sistemingą sąskaitų už išgertuves ir maitinimąsi kartu su kitais bendrininkais restoranuose neapmokėjamą ir už neteisėtą minėtų sąskaitų pateikimą apmokėti iš miesto vykdomojo komiteto lėšų, taip pat už savavališką patalynės ir baldų išsivežimą iš viešbučio ir kitų vietų pašalinu iš užimamų pareigų ir patraukiu teismo atsakomybėn.

Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaras L. Adomauskas

Taigi vykdomojo komiteto pirmininkas buvo kaltinamas išėikvojęs valstybinių lėšų 8,3 tūkst. rb sumai. Daug tai ar mažai? 1940 m. pabaigoje—1941 m. per mėnesį (darbo diena — 8 val.) sunkvežimio vairuotojas uždirbo 270—370 rb (priklausomai nuo tonažo), autobuso konduktorius — 300 rb²¹, o vidutinės kvalifikacijos (III—IV kategorijos) statybininkas — 230—280 rb²². Už privačiai samdomą nepšildomą kambarį Vilniuje reikėjo mokėti 60 rb per mėnesį²³. Parankinė kiekvieno partinio ir tarybinio darbuotojo knyga — VKP(b) istorija: Trumpasis kursas (K., 1941. 368 p.)— tada kainavo 5 rb, o L. Giros poema „Stalino LTSR Konstitucija“ (K., 1940. 92 p.)— visą rublį.

L. Adomauskas, pašalinęs iš pareigų (tokią teisę jam suteikė VKLK nuostatai) J. Vitą, kitą dieną (1941.IV.8) apie tai raštu pranešė LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui (1903—1974), o rašto kopiją²⁴ nusiuntė LTSR LKT pirmininkui M. Gedvilui (1901—1981). Šiame dokumente jis plačiai citavo ūkinių vadovų („Žoržo“ viešbučio valdytojo V. Ruzinskio, restorano direktoriaus A. Germano²⁵, miesto vykdomojo komiteto darbuotojų) parodymus raštu, atskleidžiančius J. Vito padarytus finansinius pažeidimus. Antai buvęs finansų skyriaus vedėjas J. Markūnas parodė, jog kai jis mėgino neapmokėti nepagrįstos sąskaitos, tai pirmininkas jį išsikvietė ir pareiškė, kad „ateityje tokius veiksmus laikys sabotażu...“²⁶ Miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Dmitrijus Teleginas (1941.II.20 pakeitęs šiame poste I. Gariną) tvirtino labai išgyvenęs dėl minėtų pažeidimų, bet J. Vitas užtikrinęs, kad yra 2000 rb „šiam reikalui“ apmokėti. „Kurį laiką aš nusiraminau,— skundėsi jis,— bet siela mano kūne kentėjo“²⁷.

1941 m. balandžio 9 d. J. Vitas parašė ilgą (penkių didelių puslapių) pareiškimą LTSR LKT pirmininkui M. Gedvilui²⁸. Jame jis praktiškai atmetė visus valstybės kontrolės kaltinimus. Pateikiame svarbiausius jo pasiaiškinimo argumentus.

„...“

Į visa tai atsakau:

1) Už nesavalaikį apmokėjimą už mano gyvenimą viešbutyje aš save laikau nekaltu, nes aš buvau davęs patvarkymą buhalterijai apmokėti.

2) Sistemingo restoranų lankymo nebuvo. Apskritai restorane nebuvome, o per keturis mano darbo Vilniuje mėnesius devynis kartus buvome valgykloje „Valgis“²⁹, bet ir tai tada, kai atvažiuodavo liaudies komisarai arba partijos CK atsakingi darbuotojai. Be to, mūsų apsilankymai „Valgyje“ daugiausia liečia rinkiminės kampanijos į Sąjungos Tarybą laikotarpį³⁰.

3) Įsakyme pasakyta, kad neteisėtai išleidau 7 269 rb 90 kp. Reikalo esmė: a) Valst. kontrolė primetė man, kad aš neteisėtai išieikvojau 1522 rb 65 kp vaišėms NKVD metinių proga³¹, kuriose dalyvavo apie 50 žmonių, ir 1710 rb [—] iškilmingai vakarienei, skirtai mandatų įteikimo Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatams garbei, kurioje dalyvavo daugiau kaip 40 žmonių (tarp kitko, tai buvo padaryta miesto vykdomojo komiteto sekretoriaus Drūto potvarkiu, nes tada aš sirgau).

b) Valst. kontrolė prirašė 354 rb 30 kp, kurie buvo išleisti dar iki manęs.

c) Taip pat prirašė kažkokią man visiškai nežinomą sąskaitą 121 rb 30 kp sumai.

[...]

Be viso šito, dar lieka 939 rb 50 kp, kurie išleisti vien tik pietums, kai iš Kauno atvažiuodavo atsakingi partiniai ir tarybiniai darbuotojai. Tad nėra to neteisėtumo, apie kurį skelbiama valst. kontrolės įsakyme.

4) Dėl išgertuvių, kaip nurodo valst. kontrolė, aš laikau, kad tai manęs, kaip ir daugelio atsakingų partinių ir tarybinių darbuotojų, diskreditavimas; niekada jokių išgertuvių nebuvo, ir niekas manęs girtu nematė, aš laikau, kad tai ne tik manęs, bet ir visų tų draugų, kurie rinkimų dienomis kartu vakarieniaudavo arba pietaudavo, įžeidimas. Ir apskritai ką reiškia pasakymas „bendrininkas“. Aš laikau, kad valst. kontrolė turi suvokti kiekvieną savo pasakytą ar parašytą žodį ir nestatyti dorų žmonių į sunkią padėtį.

5) Ir paskutinis kaltinimas, kad aš savavališkai pasiėmiau baldus iš „Lietuvaitės“ viešbučio ir patalynės komplektą iš „Žoržo“ viešbučio. Tai jau sąmoningas melas, nes visa tai aš gavau iš miesto komunalinio ūkio sandėlio, o patalynę atvežė vairuotojas. Taigi negalėjo būti, kad aš būčiau tai paėmęs niekam nežinant. Be to, kai atvyko mano šeima, tai patalynę grąžinau, o visi baldai yra miesto komunalinio ūkio apskaitoje, ir aš moku už jų naudojimą amortizaciją...“.

Dėl kontrolės organų pateiktų J. Vitui kai kurių pretenzijų pagrįstumo, matyt, galima abejoti. Tačiau negalima sutikti su pirmininko teigimu, kad kontrolieriai norėję jį tik „apjuodinti“. „Smetoniniai darbuotojai iš valst. kontrolės,— rašė jis,— prieš mane priešiška nusiteikę ne tiktai todėl, kad aš kategoriškai pasisakiau prieš Kalvinio³² sprendimą pašalinti Broidą ir Berzaką iš darbo, [o už] tai jie mane pradėjo bjauroti. Mano nuomone, jie tai daro ir todėl, kad aš pilietiniame kare Lietuvoje buvau raudonuoju partizanų ir dirbau pogrindyje prieš smetoninį režimą“. Toliau jis prašė M. Gedvilą iš-tirti šią šmeižikišką bylą, reabilituoti jį „kaip VKP(b) partijos narį nuo 1919 metų sausio mėnesio ir kaip doriausią TSRS pilietį“, o šmeižikus patraukti atsakomybėn. Iš pradžių atrodė, kad prašymas bus balsas tyruose. LTSR LKT pirmininkas ant L. Adomausko pranešimo (1941.IV.8) rusiškai užrašė rezoliuciją: „Duoti nurodymą, kad Vitas perduotų pareigas Vilniaus vykdomojo komiteto sekretoriui drg. Drūtui. M. G.“³³

1941 m. balandžio 12 d. įvyko paskutinis miesto vykdomojo komiteto posėdis, kuriame dalyvavo J. Vitas. Visiems vėlesniems posėdžiams pirmininkavo naujasis miesto „burmistras“ Jonas Kęstutis Drūtas (1909—1985)³⁴.

Tyliai atleistas iš vadovaujančio posto, J. Vitas buvo paskirtas LTSR komunalinio ūkio liaudies komisariato energetikos valdybos viršininko pavaduotoju. Manau, negalima sutikti su J. Vito biografo G. Nekrasovo tokiu teiginiu: „Tačiau ir dirbdamas vykdomojo komiteto pirmininku, Vitas neužmiršo esąs inžinierius elektrikas.

1941 m. gegužyje jis pasiekė, kad jį paskirtų Lietuvos TSR komunalinio ūkio komisariato energetikos valdybos vyriausiuoju inžinieriumi. Dabar jis galėjo visas jėgas paskirti senai svajonei — Lietuvos elektrifikavimui“³⁵. Svajonei įgyvendinti buvo galima rasti ir kitokių būdų, nesikertančių su valstybės kontrolės nuostatais...

Tačiau tuo J. Vito „byla“ nesibaigė. Valstybės kontrolės kaltinimus tyrė, tiesa, gana vangiai, LTSR prokuratūra. Ištisą mėnesį jį

negalėjo sužinoti naujos J. Vito darbovietės Kaune adreso... Vėliau nuspręsta nekelti bylos J. Vitui, nes, pasak prokuratūros tardymo skyriaus viršininko pavaduotojo prokuroro Karpovičiaus, „kalbama apie vadovą, užtenka, kad jis nušalintas nuo užimamų pareigų“³⁶. Galutinai ši klausimą turėjo išspręsti LTSR prokuroras V. Niunka (1907—1983) LKP (b) Centro Komitete...

Tuo metu netikėtai iš valstybės kontrolės liaudies komisaro pareigų buvo atleistas (LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1941.IV.22 įsaku) L. Adomuskas. Po trijų dienų (1941.IV.25) posto neteko ir jo pavaduotojas J. Kalvinis³⁷. Laikiniai eiti liaudies komisaro pareigas buvo pavesta VKLK pavaduotojui Z. Tverkui³⁸.

Valstybės kontrolės vadovų pašalinimo priežastys nebuvo nurodytos, tačiau galima spėti, kad tai susiję su buvusio pirmininko byla. Šį spėjimą, be kita ko, patvirtino ir pats J. Vitas. 1941 m. gegužės 24 d. į LTSR prokuratūrą tardymo skyriaus viršininkui Jakovui Zimaniui (1884—1955) telefonu paskambino J. Vitas ir pranešė, kad „iš Maskvos“ gautas potvarkis iš dalies pakeisti LTSR VKLK įsakyimą. Formuliuotė „pašalinti iš darbo“ išliko, tačiau nurodymas „patraukti į teismą“ buvo panaikintas. Potvarkis, esą, jau yra pas M. Gedvilą arba pas jo pavaduotoją J. Vaišnorą (1911—1972). Pasak J. Zimano, „Vitas jam leido suprasti, kad liaudies komisaro pašalinimas yra susijęs su jo (Vito) byla. Už tai Adomuskas nušalintas nuo Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaro pareigų“³⁹. Taigi, atrodo, kad partinė ir tarybinė nomenklatūra nedovanėjo LTSR valstybės kontrolės vadovams už jos interesus pažeidusią akciją, nors Adomuskas „budriai stovėjo tarybinio teisėtumo sargyboje, ryžtingai kovojo su spekuliacija, nenuilstamai gynė liaudies reikalus“⁴⁰.

Siaip ar taip du aukšto rango tarybiniai pareigūnai neteko postų⁴¹. Abiejų likimas panašiai susiklostė ir kilus Vokietijos—TSRS karui. Abu nespėjo pasitraukti į Rytus. L. Adomuskas greitai buvo suimtas ir įkalintas Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjime. Netrukus įvyntasis būrys jį sušaudė (1941.VIII.16) Paneriuose.

J. Vitas jį pergyveno dvejais metais. Pradžioje gyveno nelegaliai, slapstėsi. Vėliau įsijungė į pogrindinę veiklą. 1943 m. veikusias antifašistų grupes jis sujungė į Lietuvos išlaisvinimo sąjungą, vienijusią apie 500 žmonių. Tapo 1943 m. gegužės 8 d. sudaryto pogrindinio LKP (b) Vilniaus m. komiteto sekretoriumi. Po 52 dienų gestapininkai jį suėmė ir nužudė. Praėjus dvidešimt dvejais metams (1965), už nuopelnus kovoje su fašizmu jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

Išvados

Remiantis archyvų (LTSR Liaudies Komisarų Tarybos, LTSR valstybės kontrolės liaudies komisariato) medžiaga, nušviečiamos priežastys, dėl kurių 1941 m. iš užimamų postų pašalinti Vilniaus

m. vykdomojo komiteto pirmininkas J. Vitas ir LTSR valstybės kontrolės liaudies komisaras L. Adomuskas.

1940 m. lapkričio mėn. LTSR vyriausybės nutarimu Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininku buvo paskirtas iš TSRS atvykęs revoliucinio judėjimo dalyvis J. Vitas. 1941 m. kovo mėn. VKLK atlikus reviziją miesto vykdomajame komitete, buvo nustatytas valstybinių lėšų ir turto švaistymas bei naudojimas ne pagal paskirtį. J. Vitas buvo apkaltintas piktnaudžiaavęs tarnybine padėtimi (neapmokėjęs už gyvenimą viešbutyje, už maitinimą ir išgertuves restorane, savavališkai išvežęs viešbučio baldus ir kt.). Nuostoliai, jo padaryti valstybei, buvo įvertinti 8,3 tūkst. rb. Tačiau J. Vitas pareiškime LTSR LKT pirmininkui M. Gedvilui visus kaltinimus atmetė ir pats apkaltino VKLK vadovus siekimu diskredituoti jį politiniais sumetimais.

1941 m. balandžio mėn. J. Vitas buvo pašalintas iš pareigų, o jam iškelta byla perduota LTSR prokuratūrai. Tačiau netrukus „iš Maskvos“ buvo gautas potvarkis, panaikinęs VKLK nutarimą patraukti J. Vitą baudžiamojon atsakomybėn. J. Vitas buvo pasiųstas į antraeilį ūkinį darbą. Tačiau už mėginimus atskleisti aukšto tarybinio vadovo piktnaudžiavimus valdžia VKLK vadovai (L. Adomuskas ir J. Kalvinis) buvo pašalinti iš pareigų. Aukštoji partinė ir tarybinė nomenklatūra tiek tada, tiek ir vėliau niekam neleido kontroliuoti savo veiklos.

¹ Lietuvos liaudies seimas: Stenogramos ir medžiaga. V., 1985. P. 184.

² Ten pat. P. 191.

³ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Žinios (toliau — LTSR ATŽ). 1940. Nr. 2. P. 24.

⁴ Ten pat. P. 25.

⁵ Vilniaus miesto vykdomojo komiteto posėdžių protokolai. 1940—1941 m. (toliau — VMVK protokolai) / Spaudai parengė V. Ragaišienė. V., 1975. P. 10.

⁶ Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų. V., 1972.

⁷ Bulota A. ir Dembo I. Juozas Vitas // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. V., 1957. P. 780—786; Ištikimi partijos sūnūs: Juozas Vitas // Komunistas. 1960. Nr. 7. P. 44—47; Štaras P. Gyvenimas — kova // Tiesa. 1965. Geg. 10; Filipavičius S. Dėdė Juozas // Komunistas. 1978. Nr. 12. P. 88—91; Tamšauskas K. Dainavos krašto ažuolas: Juozo Vito gimimo 90-osioms metinėms // Komunistas. 1989. Nr. 1. P. 88—90.

⁸ Некрасов Г. Н. Очной ставки не будет. М., 1980; Некрасовас G. Akistatos nebus. V., 1989.

⁹ Zalepūga Z. Lietuvos KP veikla, atkuriant tarybinius organus respublikoje 1944—1945 metais // LKP istorijos klausimai. 1973. T. 13. P. 47.

¹⁰ Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais: Dokumentų rinkinys. V., 1965. P. 134.

¹¹ Lietuvos TSR LKT nutarimas Nr. 482 „Dėl organizavimo vyriausybės komisijos vyriausybės organų į Vilnių galutiniam perkėlimui paruošti“ // Tarybų Lietuva. 1941. Sausio 3. P. 6.

¹² Dėl šių ir kitų (pašto, telegrafo, transporto darbo) trūkumų LKP(b) CK Biuro sprendimu (1941.III.8) visų valstybinių įstaigų perkėlimo į Vilnių data buvo nustatyta 1941 m. rugsėjo 1 d. (Vilniaus miesto istorija. P. 124).

¹³ Kalvis. Karštai kvėpuoja šaltas miestas: Įspūdžiai iš LTSR sostinės // Tarybų Lietuva. 1941. Sausio 25. P. 4.

¹⁴ VMVK protokolai. P. 25, 26.

¹⁵ Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisariato nuostatai. Patvir-

tinti Lietuvos TSR LKT 1941 m. sausio 30 d. // Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys (toliau—LTSR VNPR). 1941. Nr. 6. P. 325—327.

¹⁶ Ба ж а н о в Б. Кремль, 20-е годы: Воспоминания бывшего секретаря Сталина // Огонек. 1989. № 39. С. 28.

¹⁷ L. e. vyriausio kontrolieriaus p. Petro Pakarklio 1941.IV.3 pranešimas Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisariui drg. L. Adomaskui // Lietuvos valstybinis archyvas (toliau—LVA). F. R-763. Ap. 5. B. 914. L. 42—46.

¹⁸ „Lietuvaitės“ viešbutis 1940 m. buvo nacionalizuotas ir jo turtas bei inventorius 1940.XII.21 priėmimo—perdavimo aktu perduotas „Italijos“ viešbučiui (Didžioji gatvė, Nr. 49).

¹⁹ LTSR komunalinio ūkio liaudies komisaro V. Knyvos 1941.II.20 raštas Nr. 2025 Vilniaus m. vykdomajam komitetui. Ant šio dokumento užrašyta rezoliucija: Drg. Paliukui. Vykdyti. Vitas. 21.II [parašas] // LVA. F. R-763. Ap. 5. B. 914. L. 22 (Paulinas Paliukas—miesto vykdomojo komiteto komunalinio ūkio skyriaus sekretorius 1940—1941 m.).

²⁰ Ten pat. L. 47, 48.

²¹ LTSR komunalinio ūkio liaudies komisaro įsakymas Nr. 17 (1940.XI.25) // LVA. F. R-42. Ap. 1. B. 166. L. 6.

²² LTSR vietinės pramonės liaudies komisaro įsakymas Nr. 172 (1940.XI.25) // LVA. F. R-754. Ap. 3. B. 528. L. 130.

²³ Tarybų Lietuva. 1941. Sausio 25. P. 4.

²⁴ В Центральном Комитет КП(б) Литвы тов. А. Снечкусу: Сообщение народного комиссара государственного контроля Литовской ССР Л. Адомаускаса от 8 апреля 1941 г. // LVA. F. R-754. Ap. 3. B. 528. L. 148—151.

²⁵ Anatolijus Germanas (g. 1900, lenkas) restorano direktoriumi buvo iki Raudonosios armijos grįžimo. 1944 m. rugpjūčio pradžioje NKVD organai apkaltino jį išdavinėjus gestapui partinius ir tarybinius aktyvistus, suėmė ir perdavė LTSR valstybės saugumo liaudies komisarui (Оперативная сводка по НКВД Литовской ССР за период с 5 по 10 августа 1944 г. № 27. 11 августа 1944 г. // LVA. F. R-754. Ap. 13. B. 21. L. 10.

²⁶ Ten pat. Ap. 3. B. 528. L. 150.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Председателю Совнаркома Литовской ССР т. Гедвилас: Заявление Пред. Горисполкома гор. Вильнюс Витаса от 9.IV.41 г. // Ten pat. L. 152—156.

²⁹ „Valgio“ užkandinės buvo: Gedimino gatvė, Nr. 11 ir Dominikonų gatvė, Nr. 1 („Europos“ viešbutyje).

³⁰ Rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą Lietuvoje vyko 1941 m. sausio 12 d., o rinkiminė kampanija—1940 m. gruodžio—1941 m. sausio mėn.

³¹ Turima galvoje Visos Rusijos ypatingosios komisijos (CK) įkūrimo diena—1917 m. gruodžio 20.

³² Jonas Kalvinis (g. 1893)—Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės revizorius ir vyr. revizorius (1921—1940). Nuo 1922 m. palaikė ryšius su revoliucinio judėjimo prieš valstybinę santvarką dalyviais, rėmė politinius kalinius. 1940.VIII—1941.IV—LTSR valstybės kontrolės komisaro pavaduotojas. 1941—1944 m. dirbo „Mildos“ kooperatinėje įmonėje (Kaune) buhalteriu, 1944—1961 m. Lietuvos TSR LKT (vėliau—Ministrų Taryba) Reikalų valdybos finansų skyriaus viršininku.

³³ LVA. F. R-754. Ap. 3. B. 528. L. 148.

³⁴ J. K. Drūtas—revoliucinio judėjimo Vilniaus krašte veikėjas, vakarų Baltarusijos KP narys (1930—1938). Po karo išvykęs į Lenkiją, tapo aukšto rango diplomatu (ambasadoriumi Turkijoje, Italijoje, Prancūzijoje).

³⁵ Некрасовас G. Min. veik. P. 58.

³⁶ Проверка о затыжке дела Витаса, произведенная Войником (Наркомат госконтроля ЛССР) и Зиманасом (н-к следственного отд. Прокуратуры Литовской ССР). Вильнюс, 1941 г. мая 24-го дня // LVA. F. R-763. Ap. 5. B. 1151. L. 125.

³⁷ LTSR ATZ. 1941. Nr. 6. P. 96; LTSR VNPR. 1941. Nr. 11. P. 640.

³⁸ Z. Tverkus (1893—1949)—Spalio revoliucijos dalyvis, VKP(b) narys nuo 1917 m., 1933—1941 m. buvo Jakutijos ATSR finansų liaudies komisaras, Maskvos srities finansų valdybos viršininko pavaduotojas, 1941 m.—LTSR VKLK pavaduotojas, o 1944—1948 m.—liaudies komisaras (ministras).

³⁹ Проверка о затяжке дела Витаса // LVA. F. R-754. Ap. 5. B. 1151. L. 126.

⁴⁰ Abramavičius G. Tiesos beiėškant (iš Liudo Adomausko gyvenimo). V., 1960. P. 98.

⁴¹ L. Adomauskas taip pat neliko be darbo. 1941.IV.22 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas patvirtino jį LTSR Aukščiausiojo teismo laikinuoju nariu.

Įteikta 1990 m. rugpjūčio mėn.

Summary

Eugenijus GRUNSKIS

ON AN INSPECTION OF THE STATE CONTROL OF THE LITHUANIAN SSR IN 1941

According to the archival material the article reviews the reasons due to which J. Vitas was dismissed from his post at the executive committee in 1941 and L. Adomauskas from his post of the People's Commissar of the state control. In September of 1940 by a decision of the government of the Lithuanian SSR J. Vitas, a participant of the revolutionary movement, was appointed chairman of the Vilnius Executive Committee. In March of 1941 the State Control of the People's Commissariat inspected the executive committee and ascertained the squander of national property. J. Vitas was accused of abusing his official position (free hotel accommodations, meals and drinking in restaurants, taking furniture home from hotels, etc.). His damages to the state were evaluated by 8,300 roubles, however, J. Vitas in his statement to M. Gedvilas, chairman of the People's Commissar Soviet denied the charges, and at the same time he accused the leaders of the State Control of People's Commissariat of discrediting him for the sake of political consideration.

In April of 1941 J. Vitas was relieved of his post, and his personal case was submitted to the prosecuting magistracy. Shortly after an order has come from Moscow which annuled J. Vitas' criminal amenability, and he was charged with performing minor economic work. However, L. Adomauskas and J. Kalvinis were dismissed for their attempts to reveal an abuse of power on the part of Soviet leaders. Neither high party authorities, nor Soviet nomenclature did permit anybody to control their activities then and further on.

Резюме

ЭУГЕНИЮС ГРУНСКИС

ОБ ОДНОЙ РЕВИЗИИ ОРГАНОВ ГОСКОНТРОЛЯ ЛИТОВСКОЙ ССР В 1941 г.

На основе архивных материалов рассматриваются причины, из-за которых в апреле 1941 г. от занимаемых советских и государственных постов были отстранены председатель Вильнюсского горисполкома Юозас Витас (1899—1943) и народный комиссар государственного контроля Литовской ССР Людас Адомаускас (1880—1941).

Решением правительства Литовской ССР в ноябре 1940 г. председателем горисполкома крупнейшего города республики был назначен недавно прибывший из СССР участник гражданской войны и революционного движения Ю. Витас. Живя в СССР, он занимал невысокие хозяйственные и административные должности. Не имея опыта руководящей работы на ответственном посту, Витас тем не менее действовал слишком самоуверенно, а иногда и необдуманно.

Проведенная в марте 1941 г. работниками наркомата государственного контроля (НКГК) Литовской ССР ревизия в отделе коммунального хозяйства Вильнюсского горисполкома установила факты грубого нарушения финансовой дис-

циплины. Органы госконтроля обвинили Витаса в незаконном использовании служебного положения, выразившегося в систематической неоплате счетов за проживание в гостиницах, за питание и выпивки в ресторанах вместе с другими партийными и советскими работниками. Ему вменялось в вину разбазаривание государственных средств, самовольный увоз из вильнюсских гостиниц мебели и другого казенного имущества. За четыре месяца убытки, нанесенные государству действиями Витаса, составили 8,3 тыс. руб.

Народный комиссар государственного контроля Л. Адомаускас приказом от 7.04.1941 г. отстранил Ю. Витаса от занимаемой должности и привлек к судебной ответственности. Однако Ю. Витас все обвинения органов госконтроля отверг и сам обвинил руководителей НКГК в стремлении дискредитировать его по политическим мотивам. Выдвинутые против Ю. Витаса обвинения расследовала, хотя и не очень досконально, прокуратура Литовской ССР. Однако в мае 1941 г. центральные органы НКГК СССР частично изменили постановление госконтроля республики. Отстранение Витаса от должности было утверждено, но указание отдать его под суд отменено. Витас был направлен на второстепенную хозяйственную работу в управление энергетики наркомата коммунального хозяйства Литвы.

Однако государственные органы республики приняли меры и против слишком ревностных, по их мнению, контролеров из НКГК. Народный комиссар, бывший активный деятель революционного движения в Литве Л. Адомаускас и его заместитель И. Кальвинис были уволены (в конце апреля 1941 г.) со своих постов. Тогдашняя советская и партийная номенклатура не хотела никому позволить контролировать и ограничивать свою власть.

Trumpai apie autorių

Eugenijus Grunskis (g. 1947 m.), Lietuvos istorijos instituto Naujausių laikų Lietuvos istorijos skyriaus mokslinis bendradarbis. Tyrinėja Lietuvos visuomenės priešinimosi totalitariniam režimui, valstybės represinių organų kovos su rezistencija 1944—1953 m. problemas.